

Az üregi nyúl, avagy a modern Japán politikai gazdaságtana

Pieter S. de Ganan, New York déli kerületi törvényszékének bírása egy igen érdekes gazdasági próbálkozásról ír, amely Japánban zajlott le az 1870-es években. Fő célja természetesen egyéni haszonszerzés volt, és tulajdonképpen a laissez-faire elvet próbálták ki a gyakorlatban. A japánok addig gypotot fontak, rizst termeltek és szesámolajjal kereskedtek, ám ekkor felfertődött, hogy követniük kellene Britanniát, ahol *Adam Smith* és *John Stuart Mill* elmélete alapján, az állam beavatkozása nélkül, a szabadkereskedelmi gazdaságpolitika segítségével komoly gazdagságot halmoztak fel. A Meiji császár és a kormány felhívta a japán népet, hogy dolgozzanak, kereskedjenek a nemzet gazdaságának felvirágoztatása érdekében. Ekkor – talán e biztatás nyomán – valóságos nyúlmánia tört ki az országban: mindenki, szegény és gazdag nyulat vásárolt, tenyésztett, árusított. A tanulmányból sajnos nem tudjuk meg, konkrétan ki, vagy milyen körülmény indította el a folyamatot, az bizonyos, hogy igazi „nyúlörület lángolt fel a teaházakban, borospincékben... gyors üzletek köttettek az utcasarkokon, nyilazó bandákban és templomokban”. (238. o.) Rajongók alapítottak „nyúltenyésztő egyesületeket”, szórólapokat és fametszeteket készítettek kedvenc állataikról. A nyúltenyésztés óriási jövedelmeket hozott egyes csoportoknak. Az eszelős lelkesültséget és a spekuláns örületet látva a *New York Times* újságírója a „nagy nyúlmániát” a hollandok „jácintdelíriumához” hasonlította.¹

A nyúlsevenvedély az 1880-as évekre lecsillapodott, a laissez-faire elv iránt kételyek támadtak, és a brit liberalizmus egy évtizede után a német dirigisme (az állam irányító szerepének elve) kezdett hatni a japán gazdaságpolitikában. Ezt a fordulatot több ok váltotta ki: a japánoknál tulajdonkép-

1. Az első tulipánhagymákat Angerius Gisenius Busbequis isztambuli nagykövet, a leideni egyetem professzora Törökországból vitte magával és honosította meg Hollandiában 1593-ban. A tulipántermesztés hamarosan hatalmas üzletgá lett, egy-egy értékes hagyma valóságos vagyont ért. A tulipánörület csúcsa 1633–37 között volt, 37-ben aztán összeomlott a spekulációs piac. A virághagyma ára a töredékére csökkent, sokan elvesztették a vagyonukat. (The New Encyclopaedia Britannica, The University of Chicago, 1992. 15. kiadás 33. o.)

pen hagyomány volt az állami beavatkozás; továbbá el akarták kerülni az iparosítás Britanniában tapasztalt súlyos költségeit; és emellett ekkor már vonzónak találták a porosz gazdasági, politikai helyzetet. E megállapításokhoz szerzőnk még hozzáteszi, hogy a japánok a nyúltenyésztés kapcsán kiábrándultak a laissez-faire elvből, az önszabályozó gazdaságból. Megcáfolva látták Adam Smith tételét, mely szerint az egyén haszna a társadalom hasznává változik, vagyis automatikusan bekövetkezik „az érdekek harmóniája”. Nem következett be, így történt, hogy a nyúlőrület bizalmatlanságot váltott ki a japánokból a klasszikus közgazdaságtan elvei iránt, még mielőtt széles körben bevezették volna azokat.

Egy szerző szerint az 1870-es évek előtt nem élt üregi nyúl Japán területén. Ez nem igaz, évszázadok óta őshonos volt, azonban a külföldről, San Francisco-ból, Itáliából, Britanniából behozott példányok újdonságot jelentettek. Már 1872-ben nagy pénzforgalmat keltettek a tokiói piacon, de nem annyira a húsáért vették, mint inkább a gyűjtők, „műértők” vásárolták. A versengő „nyúlesztéták” társaságokat alapítottak, összejöttek a teaházakban és „nyúl-szépségversenyeket” rendeztek. Ezeken nem a tenyésztési eredmények számítottak, hanem a fizikum, az arányok különlegessége, a színek, a foltok a nyuszik bundáján, vagy a rendkívül hosszú fül, nagy szem. A természeti ritkaságok kultusza egyébként nem volt új Japánban, már a XIX. század elején rendeztek hajnalka virágból kiállításokat, versenyeket.

A szerző bemutat egy 1873-ban nyomtatott lapot, amelyen a nyúlkereskedők nevét sorolták fel, külön oszlopban a versenyzők, külön a döntőbírók, támogatók és védnökök nevével. A nevek sorrendje egyúttal a rangok sorrendjét is érzékelteti a sakéktól a gazdagokig. Míg Hollandiában a tulipánkereskedők a felsőbb rétegekhez tartoztak, a nyúltársaságok tagjai egyszerű emberek voltak: riksahúzó, édességárúsok, alkalmi munkások, bordélyház-tulajdonosok Tokio munkás és kispolgári rétegeiből. Általában a belvárosban és a kereskedő kerületekben laktak. Feltűnően hiányoztak a nyúlegyesületekből a politikai, közigazgatási központ és a valódi arisztokrata kerületek lakói.

A védnökök ellenben gazdagok voltak, a városközpontban laktak, újságot adtak ki, és például „Hosszú Fül” Ashizawa és társai egy tokiói templomban sírhelyet építettek az elpusztult nyulaknak, emlékükre az ünnepségen szakét és édességet fogyasztottak, kabuki darabokat játszottak. Az ünnepségre ezer yent költöttek, ami óriási összegnek számított a Meiji-korszak elején. E gazdag embereket a nyúlmánia érzelmi és esztétikai szálakkal kötötte össze más műértőkkel, és kereskedelmet, piacot hozott számukra.

1873-ra az esztétikai élvezet egyre inkább profithajszolása változott. A nyulak gyorsan szaporodtak, és viszonylag kis beruházással nagy haszonra lehetett szert tenni. A nyúlmania felerősödésében igen jelentős szerepe volt a sajtónak. A modern japán újságírás a kormány támogatásával éppen ebben az időben indult hódító útjára. Az újságok közölték a nyúlárakat, és akárcsak ma, már akkor is szerepet vállaltak a kereslet és a spekuláció irányításában. Egy szemtanú leírása szerint az árusítás inkább aukció volt, az egyszínű nyulak gyorsan és olcsón elkeltek, a különleges színűekért vagy hosszú fülűekért viszont igen magas árat fizettek. Az árak persze változóak voltak, és ha nincs is mindenről pontos adatunk, azt tudjuk, hogy míg egy alkalmi munkás 0.2 yent, egy ács 0.4 yent keresett naponta, addig a San Franciscó-ból hozott nyulak darabja 70 yenért kelt el, sőt a legdrágábbakért 100 yent fizettek. Némely nyulak több jövedelmet hoztak az eladóknak, mint az átlagember egész évi keresete. A nyúlárak túlzóak lettek, gazdaságilag indokolhatatlanul magasra szöktek.

A nyúldivat, persze, nem csupán valamiféle örület volt. A németalföldi tulipánmániához hasonlóan ez is kultúrát teremtett, dalokat, festményeket, rajzokat készítettek a nyusziokról, nyomtatott lapok százait terjesztették. Egy röplapon gúnyos rajzzal azt érzékeltették, hogy a nyúlkereskedelemben forgó rendkívül magas összegek éppen úgy rablásnak számítanak, mint az országúti rablók tettei. 1873-ban már a kifejezett bűnözés is megjelent az állatokkal kapcsolatban. Egy embert például azért tartóztattak le, mert értéktelenebb fehér nyuszikat sárgára festett, hogy drágábban adhassa el. Egy szolgagyerek pénzt akart lopni a főnökétől, hogy nyulat vehessen. Amikor a főnök felesége rajtakapta, megpróbálta megölni az asszonyt. Egy gyilkosság meg is történt: egy apa és a fia nem tudtak megegyezni, mennyit kérjenek a nyúlért, és amikor egy éjszaka az állat eltűnt, egymást hibáztatták, és a fiú megölte az apját.

A hatóságok kezdték megelégni a nyúlkereskedelemhez kapcsolódó sok visszaélést, csalást, korrupciót. 1873 januárjában Tokió előjáróságának kormányzója, Ōkubo Ichio rendeletet adott ki, amely szerint meg kell állítani a korrupció melegágyaiként működő nyülegesületeket. Egy ideig úgy tűnt, valóban csökkent az egyesületek száma, de hamarosan kiderült, csak illegálisba vonultak, titokban találkoztak, és a nyuszikat lefedett teás kosarakban szállították. Ezután már ezeket a kosarakat is ellenőrizték a rendőrök. Erre a nyúlkereskedők külföldieket vontak be a társaságaikba, ezzel területenkívüliséget nyertek, és folytathatták a tevékenységüket. Ōkubo áprilisban újságcikket tett közzé, amelyben figyelmeztette a japánokat, hogy az idegenek becsapják őket, értéktelen állatokat adnak el nekik. A szabad

kereskedelem alapvető jog - folytatja Ökubo -, de a kormánynak most már meg kell akadályoznia, hogy a tudatlan népet megalázzák a külföldiek. A New York Times ezt írta: „A japánok annyira odáig vannak a spekulációért, mint a legkeményebben dolgozó bróker a (San-Francisco-i) California utcában.” (251.o.)

Ekkoriban sokan foglalkoztak a civilizált nemzet fogalmával, és a nyugatiak felfogása szerint ehhez hozzátartozott a gazdasági prosperitás és a szuverenitás. Japán vezetői elfogadták a Nyugat elveit, és arra törekedtek, hogy civilizálttá, felvilágosulttá tegyék nemzetüket. Abban reménykedtek, hogy újratárgyalhatják az 1850-es egyezményt, amely területenkívüliséget biztosított a nyugati hatalmaknak Japánban, és rájuk ruházta a vámtarifák megállapítását. A nyulakra pazarolt idő és pénz rossz benyomást keltett a szigetország lakóiról, de a nyúlörületnek volt még egy árnyoldala: a nyúl (és más cikkek) behozatala sok pénzt kivitt az országból, félő volt, hogy teljesen kimerül Japán nemesfém-készlete. Kanada viszont éppen az eladott nyulaiért kapott japán arannyal akarta stabilizálni a gazdaságát.

Vajon miért nem tiltotta be Ökubo erőlesebben a nyúlkereskedelmet? A szerző szerint azért, mert a tudósok, hivatalnokok egyaránt teljes meggyőződéssel a laissez-faire elv hívei voltak, ezt tekintették Japán felvirágzása sine qua nonjának. Smith és Mill forgalomban lévő politikai, gazdasági tanulmányai az egyén szabadságát hirdették. A Tokugawa-rezsimet felváltó Meiji-elit az 1870-es években már úgy vélte, az egyén szabadságához hozzá tartozik a szabad kereskedelem belföldön, és a védővám a külföldi árukkal szemben, azaz a brit példa nem idealista, hanem utilitarista követése.

Négy hónappal Ökubo hatástalannak bizonyult tiltó rendelkezése után egy Suzuki Seikichi nevű ember petíciót nyújtott be a kormánynak azt kérve, tereljék helyes útra a nyúlörületet. Nem tiltást javasol, hanem szabályozást: létesítsenek hivatalos kereskedő állomásokra, és adóztassák meg a kereskedést. A beszedett adót pedig fordítsák vissza a nyúlkereskedelembre. Vagyis ne közvetlen beavatkozással, hanem szervezéssel irányítsa az állam a tevékenységet. Az állam elutasította a javaslatot mondván, nem távolodik el a laissez-faire elvtől. A kormánynak ez a merevsége túlzónak tűnhet, de figyelembe kell vennünk, hogy etatizmusa miatt sok támadást kapott az angol nyelvű újságoktól. Ezek az újságok pedig létfontosságú, a világra nyíló ablakok voltak Japán számára, melyeken a brit liberalizmus levegője áradt be a szigetországba. A Nagasaki Express, a Japan Weekly Mail egyaránt arra szólította fel a kormányt, ne avatkozzék be az alattvalók dolgába, hiszen „A tapasztalat végső soron azt mutatja, hogy eddig a kormány laissez-

faire iskolája volt a leghatásosabb és legjótékonyabb...” (255. o.) Ne szabályozza az emberek működését, s akkor gazdagságot teremtenek, amely a társadalom javára válik. Megjegyzendő, hogy még a brit közgazdászok sem voltak egy véleményen a laissez-faire politikát illetően, például nem javasolták a gyerekek és a betegek esetében. Mindenesetre a Meiji-rendszer igyekezett elkerülni a nyúlkereskedelem szabályozását. Ökubo Toshimichi belügyminiszter a „gyenge akarátú” japánokat a nehéz, ipari munkához akarta volna hozzászoktatni. A gond az volt, hogy közben hogyan védjék meg a szakértelemmel rendelkező idegen üzletemberektől a japán népet. A nyúltenyésztés fordulatot hozott: már nem egy alkalmatlan népet kellett megvédeni a gazdasági tevékenységtől, hanem a gazdagságot az emberek hozzá nem értésétől.

Ekkor egy újabb javaslat érkezett egy helyi kormányzótól a nyúlkereskedelem betiltására. Őe Taku arra hivatkozott, hogy lám, még Britanniában, a legliberálisabb országban is betiltották a veszélyes tevékenységeket, például a kutyaviadalokat, a prostitúciót és a szerencsejátékot. A kormány azonban hajthatatlan volt, kitartott a be nem avatkozás politikája mellett. Ökubo ekkor erőiesen lépett fel: a nyúltulajdonosoknak be kellett jelentkezniük az illetékes hivatalban, és havonta nyulanként egy yen adót kellett fizetniük. Ez az összeg tönkretette a kis tulajdonosokat. A nyúlhús hamarosan eltűnt a boltokból, illetve megdrágult, ugyanakkor a tenyésztők kétségbeesetten igyekeztek túladni az állatokon. Ha ez nem ment, szabadon engedték őket, vagy a csatornába kergették, leölték őket. Hamarosan nyúlszőrmeivel díszített kabátokat, kalapokat árultak tömegével.

A nyúlpiac azonban csak kis időre omlott össze. A felszín alatt, titokban továbbra is nagy tömegekben tenyésztették, adták-vették az állatokat, ám óriási mértékűt öltött az adócsalás. Komikus hajsza kezdődött az állományokat felkutató rendőrség és a tulajdonosok, kereskedők között. Aki lebukott, az börtönbe került, és fizethetett. A nyúl ára újra elérte az adórendelet előtti szintet, és a kereskedelem volumene is a régi lett. Az újságokban Fukuzawa Yukichi a laissez-faire védelmében emelt szót, a Tökyő nichichi című újságban azt írták, hogy a nyúlkereskedelmet engedélyezni és megadóztatni ugyanolyan, mintha a szerencsejátékot és a tolvajlást engednék, csak megadóztatnák. És egyáltalán: a rizsnek miért mehet le és fel az ára, a nyúl pedig miért nem. Ogawa Tameji szerint egyfelől a nyúl árucikk, nem szerencsejáték, másfelől ha Britannia megadóztatja a veszélyes árucikkeket, például az alkoholt, Japán is megteheti a nyúltenyésztéssel, mivel ez is veszélyesnek bizonyult, hiszen az emberek elhanyagolják a

rizstermelést a nyulak miatt. Ogawa a japán kormány szelektív laissez-faire politikája mellé állt, és kétségbe vonta, hogy az egyén gazdagodása a társadalmat gazdagítja. A szabadjára engedett kereskedés károsíthatja a társadalmat. Ezek a megállapítások azt jelezték, hogy Japán már nem tart ki a liberalizmus mellett annyira következetesen, mint korábban.

1877-ben kolerajárvány tört ki Japánban. 7 év alatt 250 ezer ember betegedett meg, és 150 ezer vesztette életét. Robert Koch 1883-ban fedezte fel a kolera vírusát, az előtt nem értették a betegséget; azt gondolták, az életenergia szakadt meg az emberekben, vagy lelki eredetű a baj. Sokan a nyulakat okolták, még inkább a szagukat, a fertőzött levegőt, a betegséget terjesztő miazmát. A hatóságok ezért kitiltották az emberi lakóhelyek közeléből a vágóhidakat. Az éttermeknek, piacoknak az állati belsőségeket meghatározott helyekre kellett szállítaniuk. Elrendelték a vécék fertőtlenítését is. A betegeket elkülönítették, egész falvakat zártak körül. Már maga a nép is követelte, ne engedjék, hogy az emberek a szobájukban tartsák a bűzlő nyulakat. 1880-ban Tokióban a tehén- és disznó-tartás tilalmát minden háziállatra kiterjesztették. Ekkorra azonban a nyúlmánia már véget ért. Amit a rendeletekkel nem tudtak elérni, azt beteljesítette a kolera „láthatatlan keze”.

1881-ben nyuszi-kiállítást rendeztek Tokióban, ám ezúttal már nem viték haza hobbiállatnak, hanem levágták, húsát elfogyasztották, bundáját feldolgozták. A Yomiuri című újság azt írta, mindig is így kellett volna a nyulat felhasználni, mert az állatok levágásából a nemzet gazdagodik. Az állam egy darabig nem támogatta ezt az új iparágat, majd csak 1890-ben oldottak fel minden tilalmat a nyúltenyésztéssel kapcsolatban. Gustav Émile Boissonade francia ügyvéd, aki a jogrendszer reformjában a japán kormány tanácsadója volt, azt hirdette, a nyúltenyésztés hasznot hajtó mellékfoglalkozás lehet a parasztok számára, ezért támogatni kell. Ezután már hivatalosan bejegyzett egyesületek foglalkoztak a nyulakkal, és textilgyáraknak, kalap- kesztyűkészítőknak adták el a szőrméket. Alaposan megváltozott tehát a társadalom nyulakkal kapcsolatos szemlélete: a korábbi kedvenceket, az érzelmi kötődéssel szeretett állatokat most már kifejezetten ipari és kereskedelmi célokra szaporították, és meg voltak róla győződve, hogy ezzel Japán nemzeti gyarapodását, korszerű, civilizált gazdaságának fejlődését szolgálják.

A kínai-japán (1894–95) és az orosz-japán (1904–05) háborúkban télen nagy szükségük volt a japán katonáknak a nyúlsszőrmével bélelt meleg ruhákra. Amikor a japán felhozatal már nem volt elég, akkor Ausztráliából importáltak, ahol meg éppen az emberi megélhetést veszélyeztették a min-

dent lelegető, rettenetesen elszaporodott nyulak.² A japán kormány ezután támogatta a nyúltenyésztést úgyannyira, hogy 1939-ben már az USA-ba szállítottak nyúlzsörmét.

A tanulmány szerzője felidézi Hanfeizi (kb. i. e. 280–233) elméletét, amelyben a kínai bölcs kétezer évvel Adam Smith előtt megállapította, hogy az ember a saját érdekében, a saját hasznára cselekszik, és nem az ész vezeti, hanem az étvágy. Azonban míg Smith szerint az egyén szabadsága a társadalmi rend fenntartásának eszköze, addig Hanfeizi szerint a saját javát hajszoló ember szükségszerűen szemben áll a köz érdekével. Ha a kormányok szabad kezet adnának a népnek, abból társadalmi széthullás, káosz keletkezne. Szigorú és büntető törvényekre, nem laissez-faire politikára van szükség ahhoz, hogy megzabolázzák az egyéni passziókat, s fenntarthassák a rendet, biztosíthassák a nemzet prosperitását. Japán gazdaságpolitikája az 1890-es évektől egészen a II. világháborúig - azzal, hogy központi irányítás alá vonta az ipart, a munkát, a nemzeti célok alá rendelte az egyéni szükségleteket - sokkal inkább Hanfeizit követte, mint Adam Smith-t. Japán az 1890-es években az etatizmus felé fordult. Az 1870-es évek nyúlmaniájának az volt a tanulsága, hogy a laissez-faire politika nemhogy sikert hozott volna, inkább veszélybe sodorta az ország emelkedőben lévő gazdaságát. Miközben a haszontalan nyulak ára felszökött, az emberek az energiájukat, pénzüket abba fektették, elvonva azokat a hagyományos termeléstől, világossá vált, hogy maga a piac nem teremt rendet. Japánban megrendült a bizalom a Smith által leírt láthatatlan kézben, nem hittek többé abban, hogy a gazdaság irányítását rá kell hagyni az emberekre. Ez a bizalmatlanság ma is eleven Japánban – és egyre erősebb a világon, tegyük hozzá.

Pieter S. de Ganan: Down the Rabbit Hole: A Study in the Political Economy of Modern Japan (A nyúltenyésztés mélyére nézve – Tanulmány a modern Japán politikai gazdaságtanáról) Past and Present, 213. szám, 2011. november, 237–266.

Fodor Mihályné

2. Bár az üregi nyúl őshonos volt Ausztriában, 1859-ben Thomas Austin tenyésztési céllal vitt be a birtokára nyulakat. Az 1870-es években már számos tenyészhely létezett, ám hamarosan elszabadult a pokol. A nyulak rendkívül gyorsan szaporodtak, és mindent lelegettek. Egyetlen nőstény után 2 év alatt már tízezres a szaporulat. Nem maradt legető a finomgyapjas tenyésztett juhok számára. Az emberek mindent megtettek ellenük, még myxomatózis vírussal is megfertőzték őket, de ez a betegség igazán hatékonyan csak a szűnyogcsipések útján terjedt, és csak a II. világháború után sikerült gátat vetni a nyúl invázióknak. (264. o.) The Australian Encyclopaedia, Australian Geographic Pty Ltd., 1996. kiadás, 7. kötet, 2532–2534.